

С. Кравченко,
головний бібліотекар
Національної парламентської бібліотеки України

ПОРТРЕТ РЕГІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ КРИЗЬ СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ

НА виконання наказу Міністерства культури України від 27.03.2012 р. № 260 «Про затвердження Плану заходів на 2012–2015 рр. щодо зміцнення матеріально-технічної бази бібліотек, створення умов для збереження Державного бібліотечного фонду, запобігання скороченню чисельності бібліотек, особливо у сільській місцевості» Національна парламентська бібліотека України провела дослідження «Стан матеріально-технічного забезпечення публічних бібліотек України»¹.

Сучасна бібліотекознавча наука розглядає бібліотеку як систему з чотирьох складових: бібліотечного персоналу, бібліотечного фонду, контингенту користувачів, матеріально-технічної бази (МТБ)². Усі вони однаково важливі для нормального функціонування бібліотеки будь-якого рівня, значення та призначення.

Проте, якщо проблеми бібліотечного персоналу (навантаження працівників, необхідність залучення інженерно-технічних фахівців, старіння кадрового складу тощо), питання комплектування, зберігання та використання фондів, роботи з фізичними та віртуальними користувачами, шляхів поліпшення рівня їх обслуговування фахівці, бібліотекознавці порушують постійно, то стан матеріально-технічного забезпечення бібліотек несправедливо залишається поза увагою бібліотечної громади. Але саме наявні

матеріально-технічні ресурси є чи не головними чинниками успішної роботи бібліотек, адже вони відрізняються розміром площ, чисельністю бібліотечних фондів, кількістю і потужністю технічних засобів, наявністю транспортних засобів тощо. Бібліотека повинна враховувати власні можливості, розробляючи стратегію свого подальшого існування.

Частково окремі питання матеріально-технічного забезпечення вивчалися під час проведення НПБУ попередніх досліджень: «Вивчення стану забезпечення міського населення України публічними бібліотеками» (2013), «Вивчення стану забезпечення сільського населення України публічними бібліотеками» (2012), «Сільська бібліотека на мапі України» (2007). Зокрема, вивчалися питання наявності опалення, освітлення, кількості комп'ютерів у публічних бібліотеках.

До матеріально-технічних ресурсів бібліотек відносять їх приміщення, інженерне обладнання (інженерну інфраструктуру), меблі та інше бібліотечне обладнання залів і книгосховищ, засоби зв'язку (телекомунікації) і транспорту, аудіовідеотехнічні засоби, копіювально-розмножувальну, організаційну і комп'ютерну техніку, видаткові матеріали і запчастини.

Сьогодні ми не маємо обов'язкового переліку необхідного мінімуму матеріально-технічних ресурсів і

¹Розвідку здійснено в 2014 р., дані за 2013 р.

²Столяров Ю. Н. Библиотека: структурно-функциональный подход : монография. – Москва : Книга, 1981. – 255 с.

засобів, які б дозволяли повноцінно забезпечити роботу бібліотек. Показники стану матеріально-технічної бази частково відображаються в щорічній статистичній звітності бібліотек, зокрема у формі звітності № 6-нк «Звіт про діяльність державних, публічних бібліотек, централізованих бібліотечних систем (ЦБС), що віднесені до сфери управління Міністерства культури і туризму України» (далі – форма 6-нк), які потім узагальнюються у формі «Зведення річних звітів» регіону, де окремими рядками виділено обласні бібліотеки, публічні та ті, що розміщені в сільській місцевості. З упровадженням електронної системи моніторингу мережі публічних бібліотек України (ЕСMaP) стане можливим аналіз діяльності кожної бібліотеки окремо.

Показники статистичної звітності форми 6-нк стосуються приміщень, їх площі, місць для користувачів, технічних засобів, транспорту, засобів зв'язку. Вони також дають змогу проаналізувати фінансування поточного та капітального ремонтів, придбання основних засобів.

Загалом 75 обласних бібліотек займають 99 приміщень: 27 ОУНБ розташовано в 41-му приміщенні, 22 обласні бібліотеки для юнацтва (ОБЮ) – у 26-ти, 25 обласних бібліотек для дітей (ОБД) – у 32-х. Додаткова кількість приміщень свідчить про наявність проблем у книгозбірнях не тільки з розміщенням фондів, а й з труднощами утримання орендованих приміщень (54 од.), недостатнім фінансуванням тощо.

Кількість та площі приміщень бібліотек є одними зі сталих величин. На жаль, такою сталою ознакою є й фізичний стан приміщень багатьох закладів. Наприклад, приміщення Чернівецької ОУНБ залишається аварійним з 2008 р., Волинська ОУНБ у 2013 р. отримала висновки про аварійний стан балконів, 35 приміщень 18 ОУНБ, 9 приміщень ОБЮ, 8 – ОБД визначені як такі, що потребують капітального ремонту, а це кожне третє приміщення.

Аналіз виявив деякі розбіжності в статистичних даних. Наприклад, Рівненська ОБД у формі «Зведення річних звітів про діяльність бібліотек сфери управління Міністерства культури за 2013 рік» надає інформацію про наявність одного приміщення, але на сайті цієї книгозбірні вказано три адреси, де обслуговуються користувачі. Таким чином незрозуміло – це некоректно внесені дані до звітів або протягом останнього року бібліотека додатково отримала два приміщення?

ОУНБ є дійсно найбільшими книгосховищами регіонів, мають широкий діапазон величин загальної площі – від 545,8 м² у Харківській ОУНБ до 13 тис. м² у Херсонській. В обласних бібліотеках обсяг площі, не призначеної для обслуговування користувачів та зберігання бібліотечних фондів, становить 35–60% від загальної площі.

У більшості обласних бібліотек розподіл площі для зберігання фондів та для обслуговування користувачів залишився незмінним.

Показник метражу площ для зберігання фондів залежить від багатьох факторів: потужності книгосховищ (конфігурація стелажів, їх матеріал, висота, вантажопідйомність, відстань між стелажими тощо), складу і структури бібліотечного фонду (товщина

документів – дитячі видання, брошури, аркушеві документи); способу розставляння (коли залишається місце для нових надходжень) тощо.

Середні показники площ, виділених для зберігання фондів в обласних бібліотеках, становлять: в ОУНБ близько 41% загальної площі, в ОБЮ – 40%, в ОБД – 31%. Серед ОУНБ частка цих площ коливається від 15% до майже 80%: від 259 м² у Харківській ОУНБ (фонд – 239 тис. пр.) до 4 832 м² – у Сумській (фонд – 587,3 тис. пр.). Наприклад, 72% від загальної площі використовується для зберігання документних ресурсів у Дніпропетровській ОУНБ, 62% – у Миколаївській та ряді інших закладів.

З-поміж ОУНБ, що мають найменші площі для зберігання фондів, окрім Харківської, є також Закарпатська ОУНБ – 368 м² (фонд – 414 тис. пр.). В Одеській ОУНБ на 750 м² зберігається 1,5 млн. пр. бібліотечного фонду.

Тенденції, характерні для ОУНБ, спостерігаються і в ОБЮ та ОБД. Площа, виділена для зберігання фондів в ОБЮ, коливається в межах від 30 м² (Чернігівська – з фондом 63 тис. пр.) до 1 039 м² (Тернопільська – з фондом 132 тис. пр.). Невелика площа для зберігання фондів у Київській ОБЮ (98 м²), але тут найменший фонд – близько 50 тис. пр.

В ОБД для зберігання фондів відведено від 79 м² (Житомирська ОБД) до 829 м² (Київська).

Радянськими будівельними нормами від 1983 р. (СН 548-82: Строительные нормы. Инструкция по проектированию библиотек) було рекомендовано розміщення фондів на стаціонарних стелажах – з розрахунку 1 000 од. зберігання на 2,5 м² площі (тобто 400 од. зберігання на м²), на рухомих стелажах – 1 000 од. зберігання на 1,5 м² площі. Обсяг компактного зберігання фонду на рухомих стелажах не повинен перевищувати 20% загального фонду зберігання.

Детальний аналіз співвідношення площ для зберігання фондів та обслуговування користувачів показав певні закономірності та виявив проблеми або щодо обчислення, або щодо розподілу площі за призначенням. Так, у середньому в обласних бібліотеках для обслуговування користувачів призначається 30–40% від загальної площі. При цьому таку частку зафіксовано в третині обласних бібліотек – як в ОУНБ, так і в ОБЮ та ОБД.

Частка площі для обслуговування користувачів в ОУНБ коливається від 11% до 72%. Найменше таких площ мають Харківська (201 м²), Тернопільська (261 м²), Чернігівська (360 м²) ОУНБ. Найкраща ситуація в Херсонській ОУНБ (5 739 м²). Значні площі мають Полтавська (3 885 м²) та Рівненська (4 000 м²) ОУНБ.

Показники площі для обслуговування користувачів в ОБЮ більш рівномірні. Так, площі до 200 м² мають 9 ОБЮ, зокрема Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська. Найбільші площі – у Львівській (500 м²), Полтавській (650 м²), Хмельницькій (680 м²) бібліотек.

В ОБД зазначені показники – в діапазоні 200–500 м². Найбільші площі для обслуговування користувачів мають Черкаська (1 252 м²), Харківська (576 м²), Чернігівська (501 м²) ОБД.

Характерно, що розподіл площ за призначенням не залежить від загальної площі бібліотек. Проте зіставлення певних параметрів може свідчити про пріоритетні напрями роботи обласних бібліотек.

Результати вивчення показали, що найбільші площі для обслуговування мають ОУНБ, найменші – ОБЮ. Це є не зовсім логічним, зважаючи на те, що читацьким контингентом останніх є юнацтво, яке дедалі активніше переходить на нові технології читання, проте потребує й місця для спілкування. Орієнтація бібліотеки на користувачів передбачає, насамперед, залучення їх до книгозбірень та створення комфортних умов обслуговування.

Кількість посадочних місць є досить відносною характеристикою МТБ бібліотек. Загалом цей показник становить 8 тис. посадочних місць в ОУНБ, близько 5 тис. – в ОБЮ та ОБД разом. Кожна третя ОУНБ може розмістити одночасно 300–400 користувачів, таку ж кількість може розмістити і Черкаська ОБД. Кожна друга ОБД має від 100 до 200 посадочних місць, кожна третя – 50–100. Значно менші в цьому плані бібліотеки для юнацтва: кожна третя з них має до 50 робочих місць, до 100 користувачів здатні розмістити понад 40% ОБЮ.

Хоча в більшості обласних бібліотек показник кількості посадочних місць для користувачів залишається сталим, останнім часом простежується тенденція до його зниження у Миколаївській (-44), Дніпропетровській (-41), Волинській і Черкаській (по -35), Сумській (-19), Івано-Франківській (-12) ОБЮ. Така сама тенденція й у Луганській ОБЮ (-90).

Можна припустити, що користувачі значно менше потребують послуг, що надаються в читальних залах, деякі послуги переходять у віртуальний режим, зокрема, віртуальна довідка багато в чому замінила обслуговування у довідково-інформаційних відділах.

Важливим елементом МТБ обласної бібліотеки є наявність автотранспортних засобів, що передбачає не тільки певні витрати, а й окремі додаткові можливості: доставляння літератури до бібліотек регіону, виїзди спеціалістів обласних бібліотек на місця, обслуговування поза межами книгозбірень.

За статистичною інформацією, транспортні засоби мали 42 обласні бібліотеки (58% від загальної кількості). При цьому авто мали 72% ОУНБ, 41% ОБЮ, 28% ОБД. Серед ОУНБ власних автомобілів не мали Волинська, Житомирська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Сумська, Харківська. Звичайно, це суттєво ускладнює роботу цих закладів як регіональних бібліотечних центрів. Тільки в Луганській, Миколаївській, Херсонській областях усі три обласні бібліотеки забезпечено автотранспортом.

Статистична інформація не дає відомостей щодо спеціально обладнаних транспортних засобів для обслуговування користувачів (бібліобусів), але потреба в них існує в багатьох регіонах. Особливо гостро постане питання забезпечення автотранспортом для організації бібліотечного обслуговування населення при оптимізації бібліотечної мережі внаслідок адміністративної реформи.

Важливими чинниками, що впливають на МТБ бібліотек, є технічні засоби автоматизації, механі-

зації, телекомунікації, зв'язку, оргтехніка. Слід зазначити, що зберігається повна телефонізація обласних бібліотек. Звичайно, кількість номерів стаціонарного телефонного зв'язку різняться, але сьогодні або така кількість задовольняє потреби бібліотеки, або бібліотека спроможна оплатити послуги користування лише певної кількості номерів. Факс також мала кожна обласна бібліотека, але нині на зміну цьому пристрою здебільшого прийшла електронна пошта, тому для організації роботи цілком достатньо одного апарата. Також для зв'язку використовуються сервіси соціальних мереж.

Наявність персональних комп'ютерів у публічних бібліотеках поступово стає об'єктивною реальністю, а послуги з використанням ІТ-технологій приваблюють користувачів.

Парк комп'ютерної техніки обласних бібліотек протягом 2008–2013 рр. збільшився майже на 34%. У цей період вони отримали понад тисячу одиниць техніки, кожна друга з них потрапила в ОУНБ. Саме тут зосереджено більшу частину комп'ютерів усіх обласних бібліотек – 2 260 (із 3 517), що становить близько 65%.

На ОБЮ та ОБД припадало по 17–18% від загальної кількості комп'ютерної техніки. Технічні характеристики (оперативна пам'ять, процесор тощо), рік виготовлення – поза межами статистичних даних.

Кількість ПК у бібліотеках нерівномірна. Серед лідерів на кінець 2013 р. були Дніпропетровська (245 од.), Вінницька (136), Донецька (154), Запорізька (133), Луганська (129), Полтавська (108), Херсонська (113) ОУНБ.

Кількість одиниць комп'ютерної техніки в ОБЮ коливалася: від 11 (Київська), 13 (Запорізька) до 56 (Луганська), 48 (Волинська), 46 (Тернопільська) од. Серед найменших показників щодо ОБД: Чернівецька ОБД – 8 од., Одеська – 11, Закарпатська – 14, Запорізька – 13, Івано-Франківська, Полтавська – по 15, Харківська – 17, Рівненська – 18 ПК. Найбільшу кількість ПК зафіксовано в ОБД Херсонської (61) та Черкаської (50) областей.

Доступ до Інтернету був у всіх обласних бібліотеках, причому до Мережі підключено майже 80% комп'ютерів. Водночас аналіз даних свідчить про велику дисперсію в середині кожної групи обласних бібліотек щодо підключення ПК до Інтернету. Так, між ОУНБ різниця була в 7 разів (166/24), між ОБЮ – у 17 (51/3), між ОБД – у 8 разів (54/7). Якщо розглядати обласні бібліотеки в цілому, то різниця сягає 55 разів (!). Так, найменше комп'ютерів з доступом до Інтернету зафіксовано в Івано-Франківській ОБЮ (3), а найбільше – у Дніпропетровській ОУНБ (166). Проте ці показники не є визначальними при оцінюванні наявного доступу до Інтернету, оскільки ситуацію дещо нівелює наявність Wi-Fi в більшості бібліотек.

Проблемним залишається підрахунок кількості мультимедійного обладнання внаслідок нечіткого визначення переліку засобів цієї групи в Інструкції щодо заповнення форми звіту № 6-нк. Дуже мала вірогідність, що обласні бібліотеки не мають мікрофонів, інтерактивних дощок, проекторів, музичних

центрів, екранів, відеокамер, DVD-програвачів, цифрових фотоапаратів і т. ін., які стоять на обліку в бухгалтерії і мають інвентарні номери. Важливо визначити мінімальний перелік і мінімальну кількість мультимедійного обладнання, які мали б бути в бібліотеках різних рівнів.

Загалом, в обласних бібліотеках ця група засобів налічувала понад 1 300 од., більша частка яких зосереджена в ОУНБ.

Серед бібліотек для юнацтва найвищий показник зафіксовано в Полтавській ОБЮ (61), тобто тут зберігається кожна четверта одиниця мультимедійного обладнання цих бібліотек. На рівні 22–27 од. цей показник у Миколаївській, Харківській, Черкаській ОБЮ.

Серед ОБД з показником 32 од. лідувала Донецька ОБД. Між бібліотеками цієї групи великого розриву не було, наступний рівень – це 21–28 од. у Вінницькій, Харківській, Черкаській ОБД.

Більше третини обласних бібліотек (43%) мали у своєму розпорядженні до 10 од. мультимедійної техніки. Серед ОБЮ та ОБД їх більше половини, відповідно 54,5% та 52%. Лише по 1–2 од. зафіксовано у Львівській, Луганській, Запорізькій, Донецькій ОБЮ; Волинській, Житомирській, Івано-Франківській, Одеській, Чернігівській ОБД; Львівській та Одеській ОУНБ, попри те, що бібліотекам необхідно повноцінно забезпечувати потреби користувачів та виконувати функції методичних центрів бібліотек регіону.

За статистичними даними, в Київській та Чернігівській ОБЮ в 2013 р. не зафіксовано жодної одиниці мультимедійного обладнання. Можливо, використання мультимедійного обладнання частково компенсується комп'ютерною технікою, але тут слід урахувати контингент користувачів – юнацтво, яке є основним споживачем продуктів мультимедіа (музика, фільми тощо).

Копіювально-розмножувальну техніку також виділено в окрему групу обладнання, і дані про її кількість входять до статистичної звітності. Наявність цих пристроїв в обласних бібліотеках дає змогу забезпечувати їх видавничу діяльність, рекламу та задовольняти запити користувачів.

Кількість копіювально-розмножувального обладнання не є об'єктивним чинником оцінювання роботи бібліотеки, оскільки одиниця техніки може мати різні потужності та виконувати різні функції. Бібліотека самостійно визначає необхідну кількість такої техніки, що дасть їй змогу забезпечити якісну роботу. Аналіз даних свідчить про те, що найбільша кількість копіювально-розмножувальної техніки зосереджена в ОУНБ. У межах категорій бібліотек дисперсія становить: в ОУНБ – від 4 до 100 од.; в ОБЮ – від 2 до 34 од.; в ОБД – від 2 до 23 од. У цілому спостерігається збільшення кількості цих технічних засобів в ОУНБ: у Запорізькій (+40), Херсонській (+30), Сумській (+26), Житомирській (+24).

Підтримання МТБ бібліотек потребує значних коштів, проте фінансування в бібліотеках – методичних центрах регіонів було дуже обмеженим. Загальна сума коштів у 2013 р. на поточний і капітальний ремонт в ОУНБ становила 0,93% від загального бюджету, в ОБЮ – 1,5%, в ОБД – 1,6%.

Абсолютно не виділялися кошти на поточний і капітальний ремонт приміщень у 7 ОУНБ (Івано-Франківській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Чернівецькій), 8 ОБЮ (Волинській, Донецькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Одеській, Черкаській, Чернігівській), 15 ОБД (Волинській, Донецькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській). Із 32 регіональних бібліотек 13 входять до переліку книгозбірень, що потребують капітального ремонту.

Найбільше коштів на ремонт протягом 2013 р. було використано Луганською ОУНБ – понад 360 тис. грн. за рахунок загального фонду. Близько 100 тис. грн. на ремонт отримали із загального фонду Житомирська та Херсонська ОУНБ. Серед ОБЮ найбільші суми зафіксовано в Полтавській (162 тис. грн.), Херсонській (110 тис. грн.), Запорізькій (100 тис. грн.) книгозбірнях, з-поміж ОБД – у Житомирській (415 тис. грн.) та Закарпатській (170 тис. грн.).

Сума на придбання обладнання і предметів довгострокового користування в 2013 р. на кожну регіональну бібліотеку в середньому становила: близько 82 тис. грн. – в ОУНБ, 12 тис. грн. – в ОБЮ, 20 тис. грн. – в ОБД. Зовсім не одержали кошти цього призначення 16% ОУНБ, 27% ОБЮ, 48% ОБД. Найбільше отримали Вінницька та Чернівецька ОУНБ – понад 400 та 300 тис. грн. відповідно. Надходження інших ОУНБ були в межах від 200 тис. грн. (Запорізька, Полтавська ОУНБ) до 2–3 тис. грн. (Сумська, Донецька ОУНБ).

Сума виділених коштів в ОБЮ коливалася від 4–5 тис. грн. (Івано-Франківська, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська) до 40–70 тис. грн. (Вінницька, Полтавська).

В ОБД сума коштів коливалася від 1–3 тис. грн. (Закарпатська, Сумська, Черкаська) до 100–130 тис. грн. (Вінницька, Житомирська, Луганська).

Всі обчислення, що стосуються матеріально-технічного стану обласних бібліотек, свідчать про наявність проблем, котрі кожний заклад вирішує самостійно. Результати обстеження МТБ обласних бібліотек можна вмістити у короткий SWOT-аналіз.

Сильні сторони: розуміння бібліотекою значення матеріально-технічної бази; поступове нарощування комп'ютерного оснащення обласних бібліотек; наявність робочих місць для користувачів; організація простору для проведення соціокультурних заходів; використання мультимедійного обладнання; освоєння фахівцями бібліотеки нових знань та інформаційних технологій.

Слабкі сторони: недостатність площ бібліотек, невідповідність приміщень для зберігання фонду загальноприйнятим стандартам (2,5 м² на 1 000 томів), недотримання норм зберігання документів; відсутність диференційованого підходу до організації місць для обслуговування та проведення соціокультурних заходів відповідно до контингенту користувачів; відсутність автотранспортних засобів у багатьох обласних бібліотеках (хоч вони повинні бути в кожній бібліотеці до рівня районної); недо-

сконалий облік стосовно групи мультимедійних засобів та копіювально-розмножувальної техніки; недостатнє фінансування і слабке оновлення МТБ.

Загрози: небезпека перетворення деяких закладів на склади літератури (деякі обласні бібліотеки для зберігання фондів використовують близько 2/3 загальної площі) та застарілих технічних засобів, що не використовуються і котрі неможливо списати.

Можливості: розширення спектра послуг, що надаються в межах бібліотеки (великі площі для обслуговування); осучаснення фізичного простору бібліотеки (зручні меблі, технічні засоби для користувачів; створення в бібліотеці території з можливістю її трансформації; переобладнання автотранспортних засобів у спеціалізовані для обслуговування користувачів; забезпечення запитів і потреб користувачів з використанням ІТ.

Детальний аналіз розділу статистичних звітів бібліотек, що стосуються МТБ, виявив, зокрема, про-

блеми з обчисленням певних параметрів – як суто математичних, так і показників, які мають логічні зв'язки. Так, сума площі за призначенням не може перевищувати суму загальної площі бібліотеки, що іноді трапляється в бібліотечній звітності.

Конструктивними факторами вирішення існуючих проблем може стати впровадження електронної системи моніторингу базової мережі публічних бібліотек України, деталізація опису показників бібліотечної статистичної звітності та, звичайно, фінансування статей витрат, які пов'язані з МТБ.

Представлений огляд дав змогу зробити певні висновки щодо матеріально-технічного стану обласних бібліотек. Матеріали вивчення «Стан матеріально-технічного забезпечення публічних бібліотек України: регіональні (обласні) бібліотеки» буде повністю виставлено на сайті «Бібліотечному фахівцю» Національної парламентської бібліотеки України (<http://profy.nplu.org>). ■